

HIỂU GIA ĐÌNH TRUYỀN THỐNG – ĐỔI MỚI CHỨ KHÔNG PHẢI PHỤC CỔ

TRẦN ĐÌNH HƯỢU

1- Gần đây trong xã hội ta rất nhiều người bàn bạc về vấn đề gia đình, ở nông thôn vấn đề gia đình, họ hàng nổi lên khá rầm rộ. Nhiều chương trình nghiên cứu trong nước và hợp tác quốc tế do Hội Liên hiệp Phụ nữ, Đoàn Thanh niên, Viện Xã hội học. . . chủ trương cũng thường gặp nhau ở một điểm chung là gia đình. Một tư tưởng gần như là phổ biến trong xã hội là không an tâm với tình trạng hiện nay của gia đình. Sự lo lắng bắt đầu từ những hiện tượng mâu thuẫn giữa các thế hệ, người già không cảm thấy sống lâu là hạnh phúc, trẻ con ngổ ngáo. . . Từ đó nhiều người nghĩ rằng trong mấy chục năm qua chúng ta đã phá hoại cơ sở của xã hội là gia đình - người ta nhắc lại như một chân lý một câu của Nho giáo bị quên lãng: "Gốc của nước là ở nhà" - và nghĩ rằng chính sai lầm đó đã gây ra nhiều tệ nạn trong xã hội như trẻ con hư hỏng, phạm tội, gia đình lung củng, đạo đức suy thoái, kỷ cương xã hội hỗn loạn... Ở nông thôn nhiều cán bộ, bộ đội về hưu đi đầu trong một phong trào khôi phục nếp sống truyền thống: giáo dục nề nếp gia đình, nói lại quan hệ họ hàng, tìm gia phả, sửa nhà thờ, xây mô mã, tổ chức tế lễ (với cả những nghi lễ vái lạy, những tế phẩm vàng mã. . .). Xu hướng "phục cổ" như vậy rõ ràng không cảnh tỉnh hay làm chuyển hướng được thanh niên là những người nhiệt liệt hưởng ứng khẩu hiệu "tự do", "hạnh phúc", "dân chủ", "công bằng xã hội". . . và vì vậy cũng không thích thú những ràng buộc của gia đình, họ hàng, làng xóm. Quãng cách giữa các thế hệ trong vấn đề này chỉ mở rộng chứ không rút hẹp.

Một điều đáng chú ý là đề xướng quay lại truyền thống không phải do các nhà nho, các cụ đồ thủ cựu mà là do những người tuy đã có tuổi nhưng là cán bộ, bộ đội đã từng tham gia Cách mạng tháng Tám, tích cực hy sinh trong hai cuộc kháng chiến và ngày nay vẫn tự hào về nhiệt tình với lý tưởng cách mạng xã hội. Cho nên trước vấn đề gia đình ngày nay, chúng ta có lý do để nghi ngờ cả hai xu hướng cách tân và bảo vệ truyền thống.

2- Gia đình là một vấn đề được quan tâm không chỉ ở nước ta mà còn ở nhiều nước khác, không chỉ ở các nước chậm phát triển mà cả ở các nước phát triển cao, xã hội chủ nghĩa cũng như tư bản chủ nghĩa. Càng quan tâm đến con người thì càng phải suy nghĩ về nó. Gia đình là một thiết chế xã hội, cho đến nay khi nào cũng là thiết yếu, cũng là cơ bản trong cuộc sống loài người. Tùy theo điều kiện cư trú, làm ăn, tùy theo xu hướng tư tưởng, tôn giáo, truyền thống văn hóa mà các dân tộc dành cho gia đình một vị trí khác nhau giữa các thiết chế xã hội khác như nhà nước, đoàn thể, làng xã. . . sắp xếp các quan hệ, hình dung những mô hình và đặt ra cho gia đình những chức năng có khác nhau. Khi xã hội đi từ thời trung cổ đến thời cận hiện đại, vai trò của gia đình trong đời sống xã hội phải giảm sút. Sự đề cao vai trò cá nhân (cũng là công dân trong quan hệ với nhà nước), việc đa dạng hóa các tổ chức xã hội làm cho con người ít gắn bó hơn với gia đình và nhà nước cũng bắt buộc coi cá nhân chứ không phải gia đình là đơn vị (hay là "gốc" theo cách suy nghĩ "nhà là gốc của nước"). Hai việc đó, về mặt lịch sử phát triển xã hội đánh dấu một bước tiến bộ vượt bậc, thúc đẩy sự phát triển kinh tế, chính trị, văn hóa nhanh chóng hơn hẳn trước. Xã hội lấy cá nhân làm đơn vị là nền tảng của các nước phát triển và thành truyền thống ở các nước Âu Mỹ. ở nước ta vào đầu thế kỷ này khi bắt đầu phát triển Giáo sư Khoa Ngữ văn - Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội công thương nghiệp, xây dựng đô thị, các từng lớp thị dân quần tụ đông đảo có xu hướng đòi Âu hóa thì trong xã hội cũng có xu hướng khẳng định cá nhân chống lại gia đình. Từ Cách mạng tháng Tám chúng ta chống gia đình phong kiến để giải phóng con người nhất là giải phóng phụ nữ đưa con người vào hoạt động trong xã hội rộng lớn. Nhưng chúng ta càng điều tập thể, chống lại cá nhân, nói xã hội hóa nhưng thực chất là nhà nước hóa, không đa dạng hoá làm phong phú các tổ chức xã hội. Nhà nước với Đảng lãnh đạo không thể giải quyết xuê mọi việc mà từ trước hoặc là do từng người, hoặc là do gia đình lo liệu lấy. Tội đơn cử ở đây vài việc gây ra nhiều khó khăn, được nhiều người nói đến: nuôi dạy trẻ con, kiếm công ăn việc làm. Thiếu niên và thanh niên thiếu cơ sở giáo dục gia đình và kinh tế gia đình, chỉ giao cho nhà trẻ, nhà trường, chờ đợi sự phân công của nhà nước trở thành đơn điệu, ỷ lại, thiếu khả năng thích ứng linh động, thành gánh nặng cho gia đình và xã hội. Nhưng liệu ngày nay lại quay về với gia đình truyền thống, khôi phục cả họ

hàng, làng xã thì có tốt hơn không? Gia đình truyền thống Việt Nam mà đặc điểm là con người sống theo hộ, theo quan niệm phụ thuộc trên dưới cha-con, anh-em (chứ không có cá nhân), gia đình gắn bó với họ, với làng. Gia đình làm kinh tế tự túc và đóng góp cho làng cho nước dựa vào sự tương trợ của họ hàng, làng nước để sống, để vượt qua được những bước khó khăn. Cách tổ chức xã hội (trong đó có gia đình, họ hàng) như vậy cũng có những điểm hấp dẫn, hấp dẫn cả với nhiều người ngày nay. Đó là sự quan tâm lẫn nhau, là tình cảm ấm cúng, là trách nhiệm chu đáo giữa cha con, anh em, bà con nội ngoại. . . Nhưng đồng thời con người cũng bị ràng buộc với gia đình, với họ hàng, với quê hương và trong môi trường như vậy họ cũng không có nhiều khả năng lựa chọn cách kiếm sống. Thường thì cũng chỉ có hai cách: đi học thi đỗ làm quan và ở nhà cày ruộng; ngay cả nghề thủ công và buôn bán cũng không phải là của nhiều người. Cho nên quay lại gia đình truyền thống, vốn thích hợp với nền kinh tế tự túc và cống nạp, với chế độ chính trị chuyên chế, thì cũng khó nói đến chuyện dân chủ, đổi mới. . . Có thể đối với thực tế trước mắt, khi chúng ta cũng chỉ lựa chọn đơn giản làm xã viên hay cán bộ biên chế, khi những tổ chức nhà nước và xã hội chưa đáp ứng được những đòi hỏi vật chất và tình cảm thì nhiều người, nhất là những người già, những người chủ gia đình chưa thấy hết những trở ngại mà gia đình truyền thống gây ra cho sự nghiệp đổi mới. Nhưng cũng thực là khó tưởng tượng chuyện quay trở lại để tìm tiến bộ.

3- Vấn đề gia đình ở các nước phát triển Âu Mỹ đặt ra trên cơ sở thực tế khác ta nhưng không phải không có những vấn đề chung. ở các nước đó cái làm con người lo lắng là cảnh người già bơ vơ, sống xa lạ với con cháu, là cảnh trẻ con ít có một cuộc sống gia đình đầm ấm, là cảnh thanh niên kết hôn và ly hôn bừa bãi. ở các nước đó đời sống vật chất không thiếu thốn, có nhiều thiết chế xã hội để con người tham gia vào cuộc sống chung, cá nhân được khẳng định, tôn trọng, có nhiều tự do nhưng không có đời sống tình cảm phong phú, không tránh được cô đơn, ít người dám nhận mình là thực sự hạnh phúc.

Gia đình bắt đầu hình thành từ hôn nhân, từ quan hệ vợ chồng sinh đẻ con cái mà thêm quan hệ cha con, mẹ con, quan hệ anh em chị em. Nước ta cũng như các nước theo Nho giáo khác rất coi trọng việc nối dõi giòng giống tổ tiên, đề cao gia đình, tôn tộc, phân biệt họ nội, họ ngoại, con trai, con gái và bảo vệ trật tự cha con, anh em, chồng vợ. Trong trật tự đó không có chỗ cho cá nhân, không thừa nhận tự do và bình đẳng. Nhưng không phải không chú ý đến hạnh phúc. Hạnh phúc theo quan niệm truyền thống là phúc, lộc, thọ, khang, ninh, là cảnh sống lâu, đông con, nhiều cháu, gia đình êm ấm, trên thuận dưới hòa. Gia đình là chỗ dựa, là tổ ấm cho mỗi người, trong gia đình mọi người sống với nhau theo tình nghĩa, có trách nhiệm lo lắng, săn sóc cho nhau. Giải quyết vấn đề nữ quyền, đưa con người vào hoạt động xã hội, đề xướng tự do, bình đẳng, công bằng, hạnh phúc, cá nhân và cả việc lấy cá nhân làm cơ sở cho đời sống xã hội nữa, cũng chưa tạo ra được một đời sống xã hội tốt đẹp ổn định, yên vui, chưa tránh được những trở ngại cho hạnh phúc con người mà các nước phát triển ngày nay đang vấp phải. Nhiều xu hướng đang được cổ vũ, đang thành hướng phát triển tất yếu ở các nước Đông Á và cả ở nước ta như chủ trương cha mẹ có trách nhiệm với con cái và con cái có trách nhiệm với con cái của nó như một thứ nợ đồng lãi', như chủ trương gia đình hạt nhân, lấy vợ thì ở riêng, có nhà rồi mới cưới vợ nổi tóm lại là tránh quan hệ và trách nhiệm với bố mẹ, như chủ trương xã hội hóa khoán trái tiệc giáo dục con cái cho nhà trẻ, nhà trường, nhà nước. . . chắc chắn một mặt có đánh dấu một bước tiến bộ so với gia đình trước đây nhưng chưa hẳn đã là một phương án tối ưu trong việc giải quyết vấn đề gia đình, một thiết chế hệ trọng của đời sống nhân loại.

4- Sự xung khắc ý kiến giữa các thế hệ như ta chứng kiến ngày nay trong vấn đề gia đình thực ra cũng đã xuất hiện vào những năm 20, 30 đầu thế kỷ giữa lớp già và lớp trẻ, đúng hơn là giữa dân nông thôn và dân thành phố, giữa thanh niên Tây học và nhà nho. Trên báo chí thời đó hầu như các nhà cầm bút có tên tuổi đều tham gia thảo luận. Trong văn học Nhất Linh, phát biểu thay cho một chủ trương nhất quán của Tự Lực văn đoàn, đã viết Đoạn tuyệt và để chống lại Nguyễn Công Hoan đã viết *Có giáo Minh*. Ngày nay vấn đề lại đặt ra trong một thực tế khác Các ngành khoa học, nhất là xã hội học đã có nhiều khả năng hơn để đưa ra những kiến giải khách quan. Nhưng theo tôi nghĩ có sức mạnh nhất để đi vào quần chúng phải là các tác phẩm văn học. Với đội ngũ đông đảo các nhà văn cách mạng của ta, có thể hy vọng là vấn đề gia đình sẽ được chú ý và giải quyết một cách sâu sắc, phong phú hơn nửa thế kỷ trước. Trong dư luận xã hội hiện nay vấn đề gia đình thường chỉ được đề cập

theo tình cảm ở góc độ chính trị hay đạo đức so sánh gia đình ngày xưa và gia đình ngày nay. Theo tôi nghĩ phải tìm hiểu gia đình như một thiết chế xã hội, chọn một mô hình hợp lý, thực tế, có hiệu quả tức là phức tạp hơn nhiều so với cái gia đình làm đối tượng khảo sát trong các dự án mà lâu nay chúng ta tiến hành. Trong tình hình thiết chế xã hội của ta còn đơn giản, phúc lợi xã hội và cả thu nhập của ta còn thấp, việc nuôi dạy trẻ nếu không làm tốt trong gia đình thì trong đời sống xã hội khó tránh được nhiều cảnh thương tâm. Và lại, hầu như là tâm lý chung ở mọi người, người già bao giờ cũng cảm thấy yên vui cạnh con cháu mà trẻ con khi nào cũng thích có ông bà; dầu có phải chịu khổ cuộc sống quây quần như vậy vẫn làm người già và trẻ con sung sướng. Nhưng trong gia đình truyền thống đảm bảo được điều đó thì người trẻ tuổi bao giờ cũng bị hy sinh, không biết đến tự do và hạnh phúc. Trong tình hình công thương nghiệp, đô thị chưa phát triển, kinh tế gia đình là một bổ sung quan trọng cho thu nhập, cho kinh tế quốc dân. Hơn thế kinh tế gia đình còn có thể là một hậu cứ vững vàng cho sự nghiệp công nghiệp hóa, đô thị hóa. Nhưng nếu kinh tế gia đình phát triển theo hướng tự túc hướng con người vào lý tưởng "nhà ngói, sân gạch", không nuôi dưỡng, giáo dục ở thanh thiếu niên khả năng thích ứng với nền kinh tế hiện đại thì sẽ thành là cản trở cho phát triển kinh tế.

Tổ chức gia đình đáp ứng có hiệu quả các nhu cầu của việc đổi mới, của lý tưởng hiện đại hóa, xã hội chủ nghĩa là một công việc đòi hỏi suy nghĩ nhiều mặt. Trong gia đình truyền thống của ta vốn đã tích lũy được những kinh nghiệm có ích. Nhưng nếu khôi phục mà không tính đến việc tái sinh những bệnh cũ thì sẽ gây tác hại rộng lớn và lâu dài đến sự phát triển. Kể cả vấn đề gia đình quan hệ với họ hàng, làng xã nếu biết lợi dụng cũng sẽ có ích cho việc phát triển kinh tế thị trường, nhưng nếu khôi phục họ hàng làng xã theo cách cũ thì sẽ không tránh khỏi những việc họ, việc làng những cảnh phe phái, tranh giành xôi thịt, tranh giành ngôi thứ mà Ngô Tất Tố đã mô tả trong các phóng sự về *Việc làng*.

Sự hiểu biết của chúng ta về gia đình và gia đình truyền thống quả thật còn là rất mỏng để giải quyết những vấn đề thực tế.